

XAVIER RENEDO PUIG

RAÓ I INTUÏCIÓ EN PLAERDEMAVIDA¹

«Ens topem, una senyoreta i jo, en un carrer de Barcelona. Feia un any i mig o dos que no l'havia vista. La senyoreta ha guanyat: és més bonica que la darrera vegada que la vaig veure.

—Oh senyoreta! —que jo li dic allargant-li la mà— Plaerdemavida! Tan content de veure-la...!

Però observo que davant el que acabo de dir es posa rígida, s'enfosqueix de cara i que el meu braç queda penjat al mig del carrer.

—Però escolti... —em diu amb una cara de ràbia sobtadíssima— què s'ha pensat? Què m'acaba de dir?

—Res. Li he citat el nom d'un personatge femení del *Tirant*.

—Del tirant, diu, de quin tirant? Vostè és un desvergonyit...»

I, havent dit això, emprengué ràpidament, el cos tot enravenat, el seu camí.» (Pla 1969a: 133-34).

Aquest divertit episodi de les *Notes disperses* de Josep Pla només admet a primer cop d'ull una interpretació: la senyoreta

1. Aquest treball s'inscriu en el projecte d'investigació PB93-0543 de la DGICYT. Una primera versió d'aquest treball va ser presentada al col·loqui sobre *Tirant lo Blanc* organitzat per l'Institut de Recherches et Etudes Hispaniques de la Universitat de Provença a l'octubre del 1994.

no sabia res del *Tirant* i per això va pendre's tan malament l'elogi que Pla li havia dirigit. Aquesta era, si més no, la conclusió de l'escriptor empordanès, que tancava la narració d'aquesta escena amb les reflexions següents:

«En aquesta època de llibertat no utilitzeu, en tractar amb les senyoretes del país, cap referència literària agradable antiga o moderna. Quedareu malament: sereu rebuts amb les ungles. Presenteu-vos sempre com aquell qui va a fer exercici o a veure el metge. Us acolliran amb un agradable somriure: dolç, maliciós o picant, que és com han de ser els somriures.» (Pla 1969a: 134)

El moll de l'os d'aquest article serà intentar demostrar que potser no és aquesta l'única interpretació possible de l'episodi de les *Notes disperses*. Potser la senyoreta no només coneixia perfectament la novel·la de Martorell, sinó que fins i tot potser la va llegir millor que el mateix Pla i justament per això es va indignar. De fet tenia més d'un motiu per indignar-se. En primer lloc un motiu físic: l'escassa bellesa de Plaerdemavida, reconeguda per ella mateixa en el capítol 277 de la novel·la: «e no és dona neguna no'm passàs de saber e de bellea (590)².» En segon lloc un motiu moral: ni les idees de Plaerdemavida, ni els seus consells —qualificats alguna vegada de reprovats (594) per la princesa Carmesina— ni les seves múltiples activitats són susceptibles de ser considerades castes i honestes. Els escauen molt més adjectius com ara reprovats, libidinosos o fins i tot alcavotescos³.

Per comprendre bé les autèntiques dimensions de l'extraordinari personatge que és Plaerdemavida cal situar-lo, en primer

2. Cito sempre segons l'edició d'Albert G. Hauf donant el nombre de la plana entre parèntesis.

3. M. Menéndez Pelayo va caracteritzar molt bé en aquest sentit Plaerdemavida en les planes que va dedicar al *Tirant* en el seu llibre *Orígenes de la novela*: «la consumada maestría que en las artes del lenocinio muestran las doncellas Estefanía y Placerdemivida, que más bien que en palacios imperiales parecen educadas en la zahurda de la madre Celestina...» (1943: 401); «el carácter rufanesco que tiene la desenvuelta y libidinosa Placerdemivida» (1943: 404). Cfr. sobre aquesta qüestió l'article recent de R. Beltrán (1990: 107-112).

lloc, en el seu context més immediat —l'univers narratiu creat per Martorell— i, en segon lloc, en el context format per les tradicions i els sistemes de valors en què la novel·la va ser escrita i va tenir els seus primers lectors: la València de la segona meitat del segle XV.

LA «BELLA ELOQÜENTIA» DE PLAERDEMAVIDA

En el capítol 282 de la novel·la *Tirant*, tot recordant la felicitat, per bé que no completa, unió amorosa de la nit anterior, diu a Carmesina enmig d'un ball nocturn: —«Certament, senyora, de major grat e stima era a mi la nit passada que no aquesta» (599). En sentir aquestes paraules Plaerdemavida replica immediatament: —«Molt me alten, senyor, les vostres paraules, mas no les obres» (599). És evident que Plaerdemavida recrimina a Tirant no haver fet cas dels seus consells i dels seus esforços i, en conseqüència, no haver aprofitat una ocasió òptima per consumir la seva unió amorosa amb Carmesina⁴. També és evident, però, que en aquestes paraules s'expressa un aspecte important de la manera de ser de Plaerdemavida: la perfecta harmonia que hi ha entre les seves paraules i les seves obres.

L'extraordinària frescor i vitalitat del llenguatge de Plaerdemavida s'imposa amb contundència a qualsevol lector del *Tirant* i, per descomptat, als personatges de la novel·la. Diafebus, per exemple, parla de «la bella eloqüència de Plaerdemavida» (325). Quan la Viuda Reposada convenç Carmesina perquè baixi a l'hort per assistir a una farsa teatral de caràcter aparentment terapèutic, li diu que Plaerdemavida es posarà la disfressa de l'hortolà Lauseta «e dirà-us de ses acostumades plasenteries» (601). I quan, en els episodis del nord d'Àfrica, Tirant es retro-

4. La matinada d'aquell mateix dia la criada, quan descobreix que Tirant i la princesa no han consumat les seves relacions, fa la següent exclamació: «Mal bé hi meta Déu!... Vostre altesa ne ha lo plaer, e Tirant lo delit e yo n'é lo peccat, mas tant me dol com no s'es fet que de ràbia pense morir» (596).

ba, sense saber-ho, amb la donzella un cambrer la defineix així: «en la companyia de aquelles mores ve una donzella molt graciosa, qui parla molt bé l'algemia, ab molta gràcia» (731)⁵. I, de la mateixa manera que Martorell i els seus personatges, molts dels lectors del *Tirant* han quedat igualment seduïts per la salada espontaneïtat del llenguatge de Plaerdemavida. A això, entre d'altres coses, es referia Cervantes quan parlava de «las agudezas de Placerdemivida» en el *Quixot*, i Alejo Carpentier quan lloava «el mundo del personaje llamado Placerdemivida» (1987: 140) o J. Coromines en celebrar la seva «frescal fraseologia» (1986: 514). Tanmateix, no tots els personatges de la novel·la de Martorell comparteixen aquesta simpatia per la manera de parlar de Plaerdemavida. Carmesina, per exemple, de vegades n'està més aviat farta. Això és el que li passa en els capítols 229-30 de la novel·la, en què la princesa, molesta per més d'una raó amb les paraules de la seva criada, expressa davant de l'emperador el que pensa de Plaerdemavida:

—«...és folla e atrevida en parlar e diu tot lo que li ve a la boca.

—«No és folla... ans és la més sentida donzella que en la mia cort sia, y és donzella de molt de bé e dóna tostemps de bons consells. E no veus tu, com vens al consell, com yo la fas parlar, com parla ab gran discreció?...» (507).

Encara que d'entrada pugui semblar paradoxal, tant l'emperador com la princesa tenen raó. I si tenen raó és perquè tots dos estan dient el mateix, per bé que des de punts de vista diferents. Una de les conseqüències de l'espontaneïtat que omple d'indignació les castes orelles de Carmesina són els bons consells que tant plauen al seu pare. Segons la princesa, la naturalitat i la manca de prejudicis amb què Plaerdemavida expressa a

5. No són aquests els únics exemples que es poden citar de reconeixement de la graciosa facúndia de tan singular personatge. En el capítol 220 —on es descriu la gresca carnavalesca muntada per Plaerdemavida durant la nit de noces de Diafebus i Estefania— es pot llegir que «Lo emperador no's podia detenir de riure de les *rahons saboroses* que hohia dir a Plaerdemavida» (485). I en el capítol 372 es llegeix que «Tirant, *per pendre plaer*, parlava sovint ab Plaerdemavida» (757).

raig la seva fogosa sensualitat són un greu defecte. Per l'emperador, en canvi, la incontinença verbal de Plaerdemavida seria més aviat una virtut, ja que sense ella no existirien els consells discrets i assenyats que són tan escoltats i valorats en el Consell Reial. Per entendre bé el punt de vista de l'emperador cal partir d'un dels tòpics que van formar part de la imatge de la dona a la baixa Edat Mitjana. És un fet conegut de tothom que aleshores les dones eren considerades uns éssers intel·lectualment inferiors a l'home. Per dir-ho en paraules d'Eiximenis, la dona, com a conseqüència de la seva participació decisiva en el pecat original, «fo ferida per lo cap de dret en dret, e perdé tant de seny que és tan poch aquell qui y és romàs que no és quays res» (Naccarato 1981: 21). Conseqüència immediata d'aquesta idea era l'afirmació que les dones no podien donar bons consells, «car consell és obra d'om savi» (Wittlin 1987: 238). Això sembla entrar en contradicció amb les paraules de l'emperador en lloança de Plaerdemavida, però cal tenir en compte que aquesta afirmació té una excepció: els consells sobtosos de les dones, és a dir els consells producte no pas de la deliberació racional, sinó de la intuïció, poden ser molt útils i profitosos. Aquestes idees, que tenen les seves arrels en la *Política* d'Aristòtil, les va formular diverses vegades Eiximenis en les seves obres, i amb ell d'altres autors escolàstics com ara Gil de Roma⁶ o Jaume Cessulis (Bofarull 1902: 76), i han arribat fins al mateix segle XX, on encara es poden sentir lloances de la intuïció femenina. Precisament en l'obra enciclopèdica d'Eiximenis hi ha un dels testimonis més antics, en català, d'aquestes lloances. Segons el franciscà gironí, la tendència a donar, de vegades, bons consells a la impensada és un dels béns naturals de les dones, però Eiximenis no deixa de remarcar que aquest bé neix d'un dels seus defectes més greus: la seva inferioritat intel·lectual:

«Lo terç (bé), que com sien imperfetes, e natura abans produeasca les coses de menor valor que les millors e més trich a fer una bona

6. Cfr. el capítol del *De regimine principum* publicat a tall d'apèndix d'aquest article.

erba que una mala, per tal les fembres soptosament donen bon consell a vegades, e en cas de necessitat ajudarien per esta via més que l'hom, car natura en l'om, ministrant-li consell, proceex fort madurament e ab del·liberació en quant entén a fer fruyt bo en bon arbre» (Wittlin 1986: 164)⁷.

Eiximenis fa una comparació entre els consells masculins i els femenins. Els de l'home, l'ésser més perfecte de la creació, són bons quan s'obtenen després d'una deliberació racional lenta. La natura, en canvi, no permet que els consells de les dones tinguin la solidesa dels consells masculins, excepte en el cas que siguin donats espontàniament i sense pensar-s'hi. La intuïció femenina supleix, doncs, els dèficits de la raó i de la naturalesa. Tanmateix, si la dona reflexiona molt abans de donar un consell o de trobar una sortida a un problema, el resultat no pot ser desastrós. Eiximenis ho deixa ben clar en el *Llibre de les dones*:

«La quinta, fill, soptós conseyll te plàcia hoir de ta muyller, car soptós conseyll de dona sovín és profitós... mas conseyll deliberat seu no't plàcia, car no ha dret ne envers, ne té fus ne filosa, e's muda a mil parts en un punt» (Naccarato 1981: 129).

En les planes finals del *Tirant* hi ha un episodi que sembla fet a mida per il·lustrar aquestes paraules d'Eiximenis: la descripció del pànic que domina la Viuda Reposada en assabentar-se que Tirant, després de les aventures nord-africanes, és a punt de tornar a Constantinoble. La Viuda, que té por de la venjança que probablement Tirant pendrà contra ella per ser l'única responsable de la perversa ficció teatral que es narra en el capítol 283 de la novel·la, es passa tota una nit intentant trobar, inútilment, solució al seu problema i, al final, decideix de suïcidar-

7. La mateixa idea es torna a formular, però aquest cop centrant-se més en el defecte que no pas en la virtut, en el capítol 780 del *Dotzè*: «Lo primer (mal de la dona), que no és bona per a dar consell; raó és, car consell és obra d'om savi. És ver que a vegades soptosament lo darà bo e tart, e no s'i ferma. E açò ve de natural defalliment que ha, car tot quant fa, fa a urtes e a voltes, axí com les passions la punyen dins lo cor» (Wittlin 1987: 238).

se. La reflexió del narrador és una variació sobre el tòpic que estem analitzant:

«Açò és cosa acostumada, que la natura femenil, frèvol e variable, elegeix lo més inútil consell, si molt hi pensa, en la major necessitat» (816).

L'única modificació que introdueix Martorell en el tòpic, en relació amb la presentació que en fa Eiximenis és que aquest defecte s'atribueix a la inconstància i a la volubilitat de les dones —un altre tòpic clàssic, medieval i modern!—. Per fortuna al llarg del *Tirant Plaerdemavida* no comet mai l'error de la Viuda Reposada. Treu profit —d'acord amb la visió medieval de la dona— de les limitacions pròpies del seu sexe per donar intuïtivament bons consells i parlar espontàniament amb una gràcia reconeguda gairebé per tothom⁸. I, tornant a la imatge de la dona divulgada per Eiximenis, cal dir que el menoret franciscà afirma fins i tot la utilitat d'aquests consells sobtosos en un espai tan exclusivament masculí com el de la guerra. Efectivament, en el capítol 893 del *Dotzè del Crestià* Eiximenis planteja diversos problemes de caràcter bèl·lic, l'últim dels quals és «com pot hom escapar a soberch enemich» (Wittlin 1987: 509). La solució d'aquest problema —que, curiosament, està posada en boca de Juli Cèsar!— és una variant d'un conegut versicle de l'*Eclesiastès* (9, 18): «ab traversures, car dix que là on defall força, seny o à acomplir» (Wittlin 1987: 509). Les persones idònies per plantejar aquestes estratagemes o «traversures» són, segons Juli Cèsar, aquelles especialment dotades per aquesta funció «per natura, e per art e per costuma, e sovín hy és apte enteniment de fembra si parla sens deliberació» (Wittlin 1987: 509). Tot i que mai no ho arribarem a esbrinar, em sembla lícit suposar que, quan Martorell posava en boca de l'emperador les lloances a les

8. El profit que en treu no és només el de fer-se simpàtica, sinó també molts de diners. En el capítol 229 del *Tirant Plaerdemavida* aconsegueix alhora d'enfurismar la princesa i de plaure tant l'emperador que li regala cinquanta mil ducats del tresor reial.

sàvies paraules de Plaerdemavida en les reunions del Consell reial, podia estar pensant no només en consells de caràcter polític, sinó fins i tot en estratagemes militars.

LES «SABOROSOS RAONS» DE PLAERDEMAVIDA

Hi ha una frase de Marivaux recollida per Chamfort, el brillant autor de pensaments i aforismes que tant admirava Josep Pla, que sembla escrita a la mida de Plaerdemavida: «Marivaux disait que le style a un sexe et qu'on reconnaissait les femmes à une phrase» (Chamfort 1968: 305). Indiscutiblement Plaerdemavida té un estil, un estil molt lligat a determinats aspectes de la visió medieval de la dona i construït a partir de l'equilibri entre les paraules i els gestos. L'únic personatge en tota la novel·la de Martorell capaç d'adreçar-se a Tirant dient-li: —«Ay, en beneyt!» (438), és també l'únic capaç de narrar una escena amorosa entre Tirant i Carmesina dient que «com vos hagué ben besada, volia-us posar la mà davall la falda per cercar-vos les puces» (393). I aquest personatge tan singular també és capaç de traduir la seva manera de parlar en fets i obres protagonitzant escenes de *voyeurisme* com la de la nit d'amor en el castell de Malveí (capítols 162-63) o muntant-les per Tirant, com és el cas de la famosa escena del bany (capítol 231); essent el centre d'escenes tan divertides com la bufonada carnavalesca al voltant de la nit de noces d'Estefania i Diafebus (capítol 220) o actuant, amb un desvergonyiment increïble, com a protagonista principal en una farsa teatral semipornogràfica ordida per la Viuda Reposada (capítol 283)⁹. Em sembla que M. de Riquer (1992: 125-126) té tota la raó del món quan afirma que darrere del nom de determinats personatges de Martorell hi ha una intenció amagada. El nom de Plaerdemavida n'és un bon exemple. No em sorprèn gens que Martorell anomenés així un per-

9. Sobre l'artifici teatral que hi ha darrere de la «ficció que féu la reprovada Viuda a Tirant» vegeu Renedo 1996.

sonatge tan fresc, tan espontani i amb tanta llibertat de paraula, d'acció i de pensament com la donzella de Carmesina. Aquests són precisament els trets que defineixen l'estil de Plaerdemavida, un estil que traspua darrere de cadascuna de les seves paraules i els seus gestos.

Com ja hem pogut veure, Carmesina, en uns moments en què està dominada per la ira, defineix Plaerdemavida amb aquestes paraules: «és folla e atrevida en parlar e diu tot lo que li ve a la boca» (507). Aquestes paraules són també un molt bon punt de partida per caracteritzar l'agilíssima manera de parlar de Plaerdemavida, dominada per una espontaneïtat molt propera als registres de la llengua col·loquial. Quan Martorell escrivia les intervencions dialogades de Plaerdemavida probablement s'estava inspirant, sobretot, en les riquíssimes deus del llenguatge parlat. Efectivament, les exclamacions, els eufemismes i els disfemismes, els diminutius, els falsos inicis de frase, els refranys i les expressions casolanes que tan sovint apareixen en els discursos de Plaerdemavida permeten que es pugui dir del seu estil que sembla —com deia Pla de l'estil del Vasari— «una torrada molla d'oli, vinagre i sal» (1969b: 94), una torrada comprada en el mercat i saborosament menjada al llarg d'una conversa mantinguda tot passejant pels carrers i les places de València o de Gandia.

Una característica molt marcada del llenguatge de Plaerdemavida és la gran abundància d'exclamacions, petites espurnes expulsades pel seu temperament fogós. Generalment no es limita a dir que sí o que no, sinó que emfatitza la seva actitud amb expressions com ara «sí, santa María!» (392), «A bona fe, no faré!» (485) o «Per ma fe, no faré, sí Déu me ajud!» (485). Quan Plaerdemavida veu Estefania després de la seva primera nit d'amor no pot reprimir una exclamació: —«Ha, santa Maria vall!» (391). I quan veu l'actitud poruga i vergonyosa de Tirant davant de la princesa no pot estar-se de dir: —«Ay, en beneit!» (438). Curiosament, Plaerdemavida utilitza la mateixa expressió per donar ànims a la queixosa Carmesina després d'haver consumat la seva relació amorosa amb Tirant: «Ay, na beneyta! Com sabeu fer lo piadós, que armes de cavaller no fan mal a

donzella!»(846). En dues ocasions usa una fórmula exclamativa molt similar per canalitzar, encara que només sigui verbalment, la seva poderosa sexualitat: «Dolor de costat que't vingua! Que si yo tingués enamorat, també m'i jugaria com vosaltres feu» (331); «Dolor que't vinga als talons! No pots cridar hun poch aquell saborós ay?»¹⁰(485).

Com ha assenyalat A. Tuson (1995: 19), en el llenguatge parlat es confonen el producte i el procés d'elaboració d'aquest producte, és a dir podem veure com les frases es van construint, corregint i reconstruint en el mateix acte de l'enunciació. Això comporta la presència molt freqüent de falsos inicis, falses concordances, anacoluts, repeticions o el·lipses, que són com una mena de marques dels canvis sobtats d'estratègia lingüística. En els parlaments de Plaerdemavida aquests fenòmens són relativament freqüents. Per exemple, en la narració del famós somni de Plaerdemavida hi ha diversos errors en la *consecutio temporum* que s'han explicat des d'aquesta perspectiva:

1) «E paregué'm del lit levar-me en camisa e *venguí* en aquell forat de la porta, e que mirava tot vostre fet... (392) 2) Aprés en visió viu com ell vos besava molt sovint e *desféu-vos* la clocheta dels pits, e que us besava a gran pressa les mamelles... (393) 3) E com més hi pensava, més dolors sentia, e paregué'm que *prenguí* hun poch d'aygua e que'm *laví* lo cor, los pits e lo ventre per remeyar la dolor mia» (393-94).

En aquests tres casos els verbs de les oracions subordinades que depenen d'oracions en les quals el verb està en pretèrit perfect (paregué'm; viu) haurien d'estar, per respectar la *consecutio*, o en infinitiu o en pretèrit imperfect. El fet que no sempre ho estiguin es pot explicar, per una banda, per influència del verb de l'oració principal i, per l'altra, per les vacil·lacions i canvis de rumb propis del llenguatge parlat. Possiblement cal interpretar de la mateixa manera les manques de concordança entre el

10. El *saborós ay* d'aquesta frase, pronunciada davant la cambra nupcial d'Estefania i Diafebus, és el mateix que el *saborós plant* (393) que Plaerdemavida sent en boca d'Estefania durant la nit d'amor en el castell de Malveí.

subjecte i el verb en frases com les següents: «vencé al Gran Soldà en bella batalla campal e li féu perdre la sua ficta e temerosa follia que tenien de senyorejar tot l'imperi grech» (505); o «¿No só yo la mísera desaventurada de Plaerdemavida, la qual per la senyoria vostra he sostenguts tants treballs...?» (749). Un altre indici d'aquests canvis d'estratègia lingüística podria ser el pas del tractament de *vós* al tractament de *tu* al llarg d'un mateix discurs. Aquest fenomen es dóna en l'escena de gresca carnavalesca davant de la cambra nupcial d'Estefania i Diafebus i es repeteix en la descripció del cos de Carmesina feta per Plaerdemavida en el bany. En el primer cas el parlament està adreçat a Estefania i en el segon a Tirant, de bon començament tractant-los de *vós* per passar de seguida a l'ús del *tu*:

—«Na nòvia, ¿com stau vós ara, que no cridau ni dieu res?... Dolor que't vinga als talons! No pots cridar hun poch aquell saborós ay?... Senyal és, com tu calles, que ja t'as enviat lo pinyol. Mal profit te faça, si no t'i tornes...» (485)

—«O, Tirant, senyor! E hon sou vós ara? Com no sou ací prop perquè poguéssu veure e tocar la cosa que més amau en aquest món ni en l'altre? Mira, senyor Tirant. Vet ací los cabells de la senyora princesa: yo'ls bese en nom de tu, qui est dels cavallers del món lo millor... O, Tirant! Hon est tu ara?» (509).

Cal tenir en compte, per entendre bé aquests canvis, que, si no estic equivocat, llevat d'aquests episodis en tota la novel·la Plaerdemavida tracta sempre de *vós* a Estefania i a Tirant. El pas gradual del *vós* al *tu* segurament cal atribuir-lo al fet que en tots dos casos Plaerdemavida no pot veure Estefania ni Tirant, que està amagat dins d'una caixa del bany. Probablement també hi té molt a veure la divertida procacitat de totes dues escenes.

També cal posar al costat de tots aquests fenòmens els falsos inicis de frase, és a dir les oracions que comencen amb una estructura sintàctica que es corregeix i es modifica sobre la marxa. Bons exemples d'això són un passatge d'un parlament adreçat a l'emperador (1), o dos fragments d'unes paraules de Plaerdemavida contra Tirant (2 i 3):

1) «car les coses qui natura consent e per Déu són ordenades, sies content en aquelles e hauràs glòria en aquest món» (506)¹¹

2) «E yo, qui só mora e parle per adivinalles, lo meu cor plora gotes de sanch» (739)

3) «De la una ni de l'altra tan poch sguart has agut envers elles com si jamés no les haguesses conegudes» (741)

Si en els falsos inicis el ritme del llenguatge és tan ràpid que l'estructura de les oracions es modifica tan bon punt aquestes oracions es comencen a formular, en les repeticions podríem dir que passa exactament el contrari, és a dir, que es consolida i es referma l'estructura de l'oració. Plaerdemavida recorre molt sovint a les repeticions tant de sintagmes —«Bona dona, bona dona, enganada anau!» (333)—, com d'adverbis —«Moriu-vos prest, senyora!... moriu-vos prest y molt prest» (486); «pren marit tost e ben tost» (506)—, o de conjuncions i adverbis —«E si ton pare no te'n dóna, si no, yo te'n daré» (506)—. Potser l'exemple més espectacular es troba en un discurs adreçat a Tirant en què la repetició s'encadena amb l'anàfora i, fins a un cert punt, amb el paral·lelisme. Per incitar Tirant a ser més valent davant de la seva dama Plaerdemavida li engega un enfilall de cinc oracions exclamatives que comencen de la mateixa manera i que, per acabar d'arrodonir-ho, acaben amb una oració que és tota ella un pleonasma molt expressiu:

«O, Déu, quina cosa és tenir la donzella tendra en sos brasos, tota nua... O, Déu, quina glòria és star en lo seu lit e besar-la sovint! O, Déu, quina cosa és com és de sanch real! O, Déu, quina cosa és tenir pare emperador! O, Déu, quina cosa és tenir la enamorada rica e liberal, quítia de tota infàmia! E lo que yo més desige és que fésseu lo que yo vull!» (504)¹².

11. Corregixo el sintagma *sies consent* de l'incunable, ja que em sembla una evident trivialització de *sies content*. L'error és fàcilment explicable per la influència del *consent* de la línia anterior.

12. La descripció del cos nu de Carmesina en la famosa escena del bany (capítol 231) també està feta a còpia d'anàfores i paral·lelismes.

En els discursos de Plaerdemavida no és gens infreqüent el fenomen de la *topicalització*, és a dir l'alteració de l'estructura sintàctica més corrent (Subjecte-Verb-Objecte) mitjançant la col·locació a l'esquerra de l'oració d'un element desplaçat, que es converteix en el *tòpic*, mentre que a la dreta de l'oració se situen els altres elements per fer la funció de comentari d'aquest tòpic (Payrató 1988: 97 i 106-07). És molt significatiu que els exemples més clars de *topicalització* apareguin precisament en escenes en què Plaerdemavida demostra el seu domini de les funcions expressiva i conativa del llenguatge. Per exemple, en els preliminars de la narració del somni del castell de Malveí Plaerdemavida explica a Estefania que: «*E aquesta malaltia no t'penses que vinga sovint...*» (391) i, al bell mig de la narració del somni, «*D'estes coses deya Stephania moltes*» (394). En els freqüents discursos en què Plaerdemavida inicia Tirant i, de vegades, Carmesina en els secrets de les arts d'amor sol haver-hi construccions d'aquesta mena: «*E lo darrer remey yo lo y sé quin és, que s'i té a mesclar una poca de força... car cosa és leja a les donzelles, com són requestes de amor, no hagen a dir aquell spantable mot: —Bé'm plau...*» (472); «*Les cambres vostres e lo lit puga ell senyorejar...*» (498); «*car gran cosa és, marit e cavaller, qui'l pot haver en sa vida*» (506); «*E aquell qui més vies honestes, ço és secretes, de nit o de dia, per finestra, porta o terrat, hi porà entrar, aquell elles lo tenen per millor*» (513).

La prolepsis és un fenomen d'alguna manera relacionat amb la topicalització que apareix amb freqüència en els discursos orals i que no podia faltar en la llengua de Plaerdemavida. Per exemple: «*Yo us ho acabaré tot de recitar*» (392), en què hi ha una anticipació del complement directe; dos casos de prolepsis del subjecte: «*Veja la mercè vostra yo en què us poré ajudar*» (495) i «*car si a sa altesa sperau que's sia despullada, de ací al matí n'i ha*» (594); o la col·locació de l'adverbi davant del verb: «*Amor me ha tant torbats los sentiments...*» (394).

Un altre fenomen de caràcter col·loquial és el que podríem anomenar, d'acord amb Payrató (1988: 105-06), els usos expandits de la conjunció *que*. En la llengua de Plaerdemavida hi ha molts d'exemples de l'ampliació del registre d'usos d'aquesta

conjunció, que pot tenir sentit final —«E yo iré als metges *que* vinguen per dar-te salut» (391)—; un sentit proper al condicional —«féu-me tanta de mercè que'm digau, si Tirant una nit venia ací, *que* neguna de nosaltres no u sabés... què diríau?» (510); sentit adversatiu —«en temps de guerra s'i requiren armes, *que* en temps de pau no y cal balestes» (333)— i fins i tot sentit temporal —«mas, *que* siau ab ella en una cambra a soles, no li guardeu cortesia en semblant acte» (513)—.

Una construcció viva encara en el nivell col·loquial d'alguns dialectes i molt present en la llengua de Plaerdemavida és la negació amb *verba timendi*, sobretot amb el sintagma *haver dubte*. Per exemple: —«Gran dupte'm fa que no haja morta a vostra cara neboda» (485), «car té dubte que no't facen mal» (485); «He gran dupte que no u senta la senyora emperadriu» (514); «E yo he gran dupte que vostra altesa no perda molt més que no ha perdut e que no nogua a vós axí com ha nogut a mi» (537-38).

Un altre element que dóna un to intensament col·loquial a les paraules de Plaerdemavida és la presència de refranys i, sobretot, de frases fetes. Res més expressiu que dir que «Roma no's pogué fer en hun dia» (471) per animar Tirant a pendre paciència; o que dir: «Puix vós sou farta, poch curau dels dejuns, que voleu tant sperar!» (495) per criticar el fet que Estefania, que s'acaba de casar, no comparteixi la seva pressa per veure consumada la relació amorosa entre Tirant i Carmesina; o que dir «Tostemps he vist que, com lo cel stà roig, senyal és de tempesta» (500) per adreçar-se a la princesa en un moment en què està «tota roja de malenconia» per culpa de la Viuda. Si aquesta última frase encén encara més la ira de la princesa, n'hi d'altres que més aviat provoquen la rialla. Per exemple, quan, tot acomiadant-lo, Plaerdemavida prega a Tirant que no canviï d'opinió: «anau a dormir e no us gireu de l'altre costat» (504). Un efecte semblant devia produir la locució «sekar-vos les pucés» (393) per referir-se a allò que els predicadors i els confessors anomenaven il·lícits tocaments.

És fins a un cert punt paradoxal el fet que, donada la relativa abundància de refranys en el *Tirant*, només n'hi hagi un posat

en boca de Plaerdemavida: «per ço se diu en la nostra terra hun exemple vullgar: qui es piadós e puix se penit, no deu ésser piadós dit» (471-72). No es pot oblidar, però, l'habilíssima transformació de la locució proverbial «fer de la necessitat virtut», perfectament documentada a l'Edat Mitjana¹³, en «fer del vici virtut» (333). Amb aquesta remodelació del proverbi s'intenta que Carmesina permeti el vici —en aquest cas que Diafebus pugui besar Estefania abans de formalitzar les seves relacions— en temps de guerra perquè després, en temps de pau, el vici esdevingui virtut, és a dir matrimoni. Cal posar també en relleu que de vegades la criada de Carmesina sap donar un to tan sentencios a algunes de les seves frases que gairebé semblen refranys. Per exemple: «Qui dóna consell... forçat és que y pose del seu» (504); «Senyor... no tingau temps, que lo temps perdut no's pot cobrar¹⁴» (844); «armes de cavaller no fan mal a donzella!» (846). També és fins a un cert punt paradoxal que un element tradicionalment tan associat amb el llenguatge col·loquial com són els diminutius sigui molt poc freqüent en boca de Plaerdemavida. Si no m'equivoco, només n'hi ha dos exemples: «una poqueta de força» (504) i «Vet ací les sues cristal·lines mamelles... Mira com són poquetes...» (509). Potser l'explicació sigui que en Plaerdemavida l'element afectiu està completament eclipsat per una sexualitat potentíssima.

Els eufemismes relacionats amb la sexualitat no podien faltar en les paraules d'una criada de la cort que té molt d'alcajota. L'òrgan sexual femení és anomenat «lo secret» (391/509), el cap de l'òrgan sexual masculí rep el nom de «pinyol» (485), mentre que s'usa el substantiu «esperons» o, més genèricament, «armes de cavaller» (846) per designar tot l'òrgan sexual masculí. També són eufemismes les expressions «seicar-vos les puces» (393), que acabem de comentar, i «pruen-li los talons» (438), a més de les exclamacions «Dolor de costat que't vingua!» (331) i «Dolor que't vinga als talons!» (485). L'expressió 'pruir els ta-

13. De necessitate virtus saepe pulchra nascitur (Walther 1982: 540).

14. Ausiàs March té un vers molt semblant: «No sabeu prou si lexau temps fugir, e temps perdut no pot ésser cobrat/» (XLVIII, 37-38).

lons' vol dir, d'acord amb la teoria mèdica que Plaerdemavida explica en el capítol 142, sentir l'inici del desig sexual, l'inici del que J. Roig anomena «la ordinaria/ hereditaria/ prohig(a), ardor/» Femenina (Miquel y Planas 1929-50: 155)¹⁵. Pel que fa a les dues exclamacions el context deixa ben clar que són l'expressió d'un poderós desig sexual.

En la planificació dels discursos orals les dues estructures sintàctiques més comunes són la juxtaposició i la coordinació. En el parlament de Plaerdemavida que s'analitza a continuació es pot veure fins a quin punt el discurs està organitzat al voltant d'aquestes dues estructures:

«(1) O, bé sou stranya, senyora! (2) En temps de tan gran necessitat, de guerra, no sapiau conservar la amistat dels cavallers! (3) Posen los béns e les persones en defensió de vostra altesa e de tot lo imperi (4) e, per un besar vos féu tant d'oyr? (5) Quin mal és lo besar? (6) Que ells en França no'n fan més menció (7) que si's donaven la mà. (8) E, (9) si a vós volien besar, ho deuríeu consentir, (10) e encara si us posaven les mans davall les faldes, en aquest temps de gran necessitat, (11) e, (12) après que siau en tranquil·le pau, fer del vici virtut. (13) Bona dona, bona dona, enganada anau! (14) En temps de guerra s'i requiren armes, (15) que en temps de pau no y cal balestes» (333)

Aquest discurs comença amb dues oracions juxtaposades seguides (1/2), totes dues exclamatives; continua amb dues oracions coordinades copulatives (3/4) —una d'elles de caràcter interrogatiu—, seguides d'una altra oració interrogativa juxtaposada (5). Tot seguit hi ha dues coordinades comparatives (6/7). A continuació ve una frase formada per dues coordinades copulatives (8/11). La primera d'aquestes oracions coordinades és «ho deuríeu consentir», de la qual depenen dues subordinades condicionals (9/10), enllaçades entre elles per una conjunció copulativa («si a vós volien besar... e encara si us posaven...»). La segona d'aquestes coordinades és «(deuríeu) fer del vici vir-

15. Segueixo la lectura defensada per J. Coromines (1986: 838-39), que proposa que el 'prohig' del vers 10.397 vol dir 'pruija'.

tut»(11), amb el verb principal sobreentès i amb una subordinada temporal introduïda per *après que*¹⁶(12). Finalment hi ha una oració exclamativa (13), seguida de dues oracions coordinades per la conjunció *que* en funcions de conjunció adversativa (14/15). Ras i curt, l'estructura sintàctica d'aquest discurs està formada per una àgil combinació d'oracions coordinades, juxtaposades i subordinades adverbials. La sintaxi col·loquial de les paraules de Plaerdemavida queda reforçada per un seguit de fenòmens que ja coneixem: abundància de frases exclamatives i interrogatives; repeticions («bona dona, bona dona»); manques de concordança («en temps de pau no y cal balestes»); eufemismes profundament expressius («posar la mà davall les faldes»); el to sentenciós que impregna les dues últimes oracions i, com hem pogut veure, una locució proverbial astutament retocada («fer del vici virtut»)¹⁷.

No voldria donar la impressió que Plaerdemavida és l'únic personatge del *Tirant* amb tendència a usar un llenguatge molt proper al col·loquial. En realitat, pràcticament tots els fenòmens lingüístics que acabem d'analitzar es poden trobar en algun moment en boca de la majoria dels personatges de la novel·la. Per exemple, prolepsis tan marcades com la d'aquesta frase de Guillem de Varoïc: «e la mia tornada m'és incerta si a Jhesucrist serà placent» (6). Aquesta frase, ordenada segons la sintaxi de la llengua escrita, hauria de ser: «m'és incert si la mia tornada serà placent a Jhesucrist»¹⁸. Tampoc no hi falten els falsos inicis, com ara en aquesta frase de Diafebus: «Cosa acostumada és que los cavallers jóvens llur delit és star entre les dames» (231). Les manques de concordança entre el subjecte i el verb no són

16. El resultat de l'ordenació d'aquestes frases segons la sintaxi de la llengua escrita podria ser aquest: «E si a vós volien besar, e encara si us posaven les mans davall les faldes, ho deuriu consentir en aquest temps de gran necessitat, e, après que siau en tranquil·le pau, (deuriu) fer del vici virtut.»

17. Fins i tot es pot conjecturar que el sintagma «en temps de tan gran necessitat, de guerra» és una construcció pleonàstica resultat de la fusió de dos sintagmes que apareixen, separats, al final del discurs de Plaerdemavida: «temps de gran necessitat» i «temps de guerra.»

18. D'acord amb aquesta interpretació elimino la coma que separa *incerta* de *si* en les edicions de M. de Riquer i A.G. Hauf.

gens rares. Carmesina, per exemple, afirma que «lo juhí dels hòmens són en les obres» (326) i, poc després, l'emperador diu que «gentil cosa és com a les donzelles plahen hoyr les cavalleries que los bons fan» (326). També hi ha exemples tan marcats de *topicalització* com aquesta frase de la comtessa de Varoïc: «E serà veritat, senyor, la vostra partida que façau sens mi?» (7). Fins i tot hi ha el que em sembla que pot ser un dels testimonis escrits més antics, si no el més antic, d'ús de l'anomenat «*ell* emfàtic» (Coromines 1982: 266-67), tan viu actualment en el català col·loquial de les Illes. El pintor de la careta que representa l'hortolà Lauseta usa aquesta partícula amb la intenció que la Viuda Reposada vegi clarament que, tot i que té molta feina, farà la careta que li demana si la hi paga bé: «—Senyora—respòs lo pintor— *ell* se pot ben fer, mas al present yo tinch molta faena. Però si vós me pagau bé, yo contentaré la voluntat vostra...» (582). No parlaré gens de les continuades cites de refranys i frases fetes perquè és un tret que ja ha estat posat de relleu per Eberenz (1982) i Casanova (1995) en els seus estudis sobre el llenguatge col·loquial en el *Tirant*.

Per tant, tots els fenòmens lingüístics que hem detectat en boca de Plaerdemavida també es troben en la parla d'altres personatges de la novel·la. Tanmateix és evident que el personatge on tots aquests trets es donen amb més intensitat i vivesa és precisament Plaerdemavida, que no només, com diu Carmesina, «és folla e atrevida en parlar e diu tot lo que li ve a la boca» (507), sinó que sovint ho diu tal com li ve a la boca.

LA TRADICIÓ LITERÀRIA

La caracterització lingüística de Plaerdemavida que acabem de presentar només és vàlida fins a un cert punt, ja que en els seus discursos també hi ha mostres de l'estil solemne i retòric que al llarg de tota la novel·la coexisteix amb el «diàleg breu, tallant i familiar» (Riquer 1990: 239). Pel que fa a Plaerdemavida aquest estil culte i filigranat comença a aparèixer en els capítols 240-41, arriba a la seva plenitud en els episodis en què es narra el

retrobatment de Tirant i Plaerdemavida al nord d'Àfrica i es manté fins al final de la novel·la. Fins ara la crítica ha aconseguit d'identificar tres de les fonts de la vessant culta del llenguatge de Plaerdemavida: Boccaccio, Roís de Corella i fra Antoni Canals.

Pel que fa a Boccaccio correspon a A. Farinelli (1929: 368-69) el mèrit d'haver indicat la font de la primera frase del parlament de Plaerdemavida que abraça gairebé tot el capítol 355 del *Tirant*. Es tracta del principi del proemi del *Decameron*, que ja havia estat aprofitat per Martorell, encara que de forma més reduïda, a l'inici de les paraules de Tirant amb què comença el capítol 301. Sempre s'havia pensat que aquest i els altres préssecs boccaccians del *Tirant* assenyalats per Farinelli no tenien relació directa amb la traducció catalana medieval del *Decameron*. Aquesta és l'opinió de filòlegs tan prestigiosos com L. Badia (1974: 86-87/ 1993: 75) i M. de Riquer (1990: 191). Tanmateix, els progressos realitzats darrerament sobre les fonts del *Tirant* i la manera de treballar de Martorell permeten d'afirmar que l'origen de la primera frase del capítol 355 del *Tirant* es troba en la traducció catalana del *Decameron*. Comprovem-ho¹⁹:

«Umana cosa è aver compassione degli afflitti: e come che
«Umana cosa és aver compassió dels afligits; e com
«Humana cosa és haver compassió dels afligits,

a ciascuna persona stea bene, a coloro è massimamente richesto
a cascuna persona estiga bé, e magorment en aquells
e majorment de aquells

li quali già hanno di conforto avuto mestiere e hannol trovato
qui per ventura en llur temps àn trobats alguns qui·ls han
qui en algun temps han tenguda prosperitat, e dolre's de aquells
miserables qui en lur temps han trobat alguns qui·ls han

19. El text de la primera línia és extret de l'edició de V. Branca del *Decameron* (1980: 5), el de la segona línia és el de la traducció catalana del 1429 (Boccaccio 1964: 3) i el de la tercera és el del *Tirant* (736). En aquesta tercera línia s'imprimeixen en negreta els passatges que són una innovació de Martorell.

in alcuni; fra' quali, se alcuno mai n'ebbe bisogno o gli fu caro
sabut donar alguns remeys, entre los qualls, si may ne fou nagú,
 sabut donar remey en ses passions e congoxes, entre les quals,

o già ne ricevette piacere, io sono uno di quegli.»

sí son jo stat hu de aquels...»

si jamás ne fon neguna, yo só stada una de aquelles.»

Em sembla que la lectura atenta dels tres textos condueix a la conclusió que Martorell treballa a partir de la traducció catalana del 1429. Les similituds entre les tries de l'anònim traductor i el text del *Tirant* no poden ser de cap manera fortuïtes. És evident que els escurçaments i les ampliacions de Martorell amaguen aquesta relació de dependència, però no pas fins al punt de fer-la desaparèixer. En els passatges en què no hi ha hagut cap canvi el text del *Tirant* coincideix sempre amb el de la traducció. Si es mira, per exemple, com va girar al català l'anònim traductor del *Decameron* el passatge que va des de *a coloro* fins a *uno di quegli*, es comprovarà fins a quin punt Martorell segueix al peu de la lletra el text del 1429. Ara bé, Martorell segueix aquesta traducció i alhora la modifica força. En tenim una bona mostra en la primera frase, que en el *Decameron* té un únic subjecte (*aver compassione degli afflitti*), mentre que en el *Tirant* en té dos: «haver compassió dels afligits» i «dolre's d'aquells miserables...». Del primer subjecte en depèn una oració coordinada que és innovació de Martorell: cal compadir els afligits, sobretot aquells «qui en algun temps han tenguda prosperitat». La idea que hi ha al darrere d'aquesta ampliació té una llarga tradició literària, amb exemples tan il·lustres com els famosos versos de l'*Inferno* de Dante («Nessun maggior dolore/ che ricordarsi del tempo felice/ ne la miseria.», V, 121-23) o el poema proemial de March. Del segon subjecte en depèn una oració especificativa de relatiu que crec que cal interpretar de la manera següent: cal tenir compassió pels miserables del moment present, però que almenys en el passat («en llur temps») van tenir la sort de trobar algú que els va saber consolar «en ses passions e congoxes.»

Martorell modifica molt el seu model per adaptar-lo a les

necessitats de l'afligida i miserable Plaerdemavida. Afligida no només per les seves doloroses experiències nord-africanes, sinó també pel record de la «prosperitat» que havia deixat a Constantinoble. I miserable perquè no troba en el present, i en Tirant, el consol que havia rebut del pescador i de la seva filla després del naufragi. En conclusió, si la font concreta d'aquest passatge del *Tirant* no és massa fàcil d'identificar no és pas perquè, com s'havia cregut, sigui oral o de segona mà, sinó perquè Martorell té tendència a manejar i modificar sense complexos els seus models.

Pel que fa a Roís de Corella cal partir de l'important article d'A.G. Hauf sobre la presència d'aquest autor en la novel·la de Martorell. Entre els nombrosos deutes del *Tirant* amb la prosa corelliana Hauf n'assenyala un que està posat en llavis de Plaerdemavida. Es tracta de les primeres frases de la «*suplicació que féu Plaerdemavida a Tirant*», en el capítol 360 de la novel·la, que procedeixen, com demostra Hauf (1993: 104), del *Plany dolorós de la reina Hècuba*. No és aquest, però, l'únic deute de Plaerdemavida amb Roís de Corella. N'he pogut identificar tres més i és molt probable que una recerca més escrupulosa en reveli encara uns quants més. Al principi del capítol 231 hi ha unes paraules de Plaerdemavida a Tirant en les quals hi ha dos préstecs corellians. El començament del parlament està clarament inspirat en un passatge de la *Lamentació de Mirra*:

Lamentació: «E puix la speranza de mon delit tengui del tot perduda, conexent la granea de ma culpa...» (Miquel y Planas 1913: 174)²⁰.

Tirant: «La speranza que tinch del vostre propi delit me obliga en servir-vos, encara que conegua que passe los límits la granea de ma culpa» (508)

20. En el capítol 209 del *Tirant* Martorell havia usat per primer cop aquest mateix fragment de la *Lamentació*, però aquesta vegada posant-lo en boca de Tirant: «puix la speranza de mon propi delit se té per perduda, conexent la granea de vostra culpa» (464). Com provaré en un altre lloc, bona part d'aquest parlament de Tirant està construït amb fragments de la *Lamentació de Mirra*.

El segon préstec es troba al final del parlament. Cal remarcar que en aquest cas no hi ha una còpia més o menys literal, sinó una profunda reelaboració:

Lamentació: «Mas tal repos yo no aconseguia, car los forts pensaments major força en la callada nit prenen, e a les enamorades pensses ab mes poder combaten en la sotlicitut tenebrosa» (Miquel y Planas 1913: 168).

Tirant: «en la hora que lo emperador volrà sopar, vostra mercè trobar-se deïxe, leixant a part los forts pensaments, car yo us promet de posar-vos en lo retret de ma senyora. Hi en la reposada nit pervenen los solaços a les persones enamorades, ab doble poder combatent a la sollicitut tenebrosa, hon augmentarà vostre delit» (508).

En aquest passatge Plaerdemavida utilitza sintagmes corellians dotant-los d'un sentit radicalment diferent al de l'original. Roís de Corella diu que en la *callada nit* augmenta la intensitat dels *forts pensaments* i de les angoixes d'amor i que, en conseqüència, Mirra no pot reposar. Plaerdemavida, en canvi, recomana a Tirant que deixi de banda aquests *forts pensaments*, perquè la *reposada nit* és el moment idoni per gaudir al màxim dels plaers amorosos.

Al principi del capítol 240 del *Tirant* hi ha dos altres préstecs corellians. La primera frase del capítol —«O, més que altra atribulada!» (533)— és un calc literal de l'exclamació que fa Biblis en despertar del seu somni amorós: —«O, més que altra atribulada!» (Miquel y Planas 1913: 194). Tot seguit hi ha una altra reelaboració d'un passatge corellà:

Història de Leander i Hero: «La continua tristícia que dins lo teu cor acollint comportes, en dan de la tua bella delicada persona...» (Miquel y Planas 1913: 100).

Tirant: «Contínua tristícia combat lo meu cor com pens en lo dan de la vostra virtuosa persona» (533)

La reelaboració era obligada perquè els dos contextos són molt diferents. En el text de Corella el passatge està posat en

boca de Latíbula, la dida, que veu reflectits en Hero els efectes de la passió d'amor. En el text de Martorell el text està posat en primera persona i serveix per expressar el dolor que sent Plaerdemavida pel fet de ser d'alguna manera culpable del mal a la cama que afligeix Tirant.

El capítol 241 comença amb una altra reelaboració d'un fragment de la *Història de Leànder i Hero*. Martorell usa el passatge en què es descriu l'inici de la tempesta que provoca la mort de Leànder per narrar, des del punt de vista de Plaerdemavida, els esdeveniments que van tenir lloc en el palau després que la Viuda Reposada frustrés la segona nit d'amor entre Tirant i Carmesina (capítols 233-36).

Història: «*Enujada ladverssa iniqua fortuna* del esforçat animo de Leander, restituih a la mar furiosa *ab multiplicades ones* la primera furia...» (Miquel y Planas 1913: 108).

Tirant: «*Enujada l'adversa e iniqua fortuna* del vostre bé e delit, après la vostra partida, *ab multiplicades vens*, foren los crits e tumult en lo palau...» (534)

En la reprensió que fa Plaerdemavida a Tirant per obligar-lo a entrar en l'habitació de la princesa hi ha també un lleu ressò corellà. Es troba en el moment en què la criada afirma que, obeint els precs de Tirant, li va faltar temps per conduir-lo «en aquesta delitosa cambra, *més plasent que perillosa*» (512). Aquí hi ha, sens dubte, un record d'un passatge de la *Lamentació de Mirra*: «e pensava Sinaras yo ploras, per temor de entrar en la *mes plaent que perillosa* batalla, la qual, sovint, les honestes donzelles mostren tembre...» (Miquel y Planas 1913: 166)²¹.

A hores d'ara incloure *Scipió e Aníbal* de fra Antoni Canals entre la llista, cada dia més llarga, de les fonts del *Tirant* pot semblar una novetat. Tanmateix no ho és i no ho hauria de semblar, ja que fa gairebé vint-i-cinc anys que P. Ramírez Molas

21. Podria ser, dit sigui de passada, que Martorell usés aquesta cita amb una punta d'ironia, ja que Tirant adopta davant de Carmesina l'actitud que, segons Corella, és pròpia de les «honestes donzelles» davant de l'amor.

(1970: 311) va assenyalar la presència d'un fragment d'aquesta obra en les planes del *Tirant*. Aquest passatge, que fra Antoni Canals posa en boca d'Aníbal, està empeltat, gairebé literalment, en un discurs de Plaerdemavida:

Scipió e Aníbal: «Fort és sagura cosa lunyar-se, a poch a poch, de la falda de la dita fortuna, e no fiar-se massa en sos blandiments. E com? ¿E vols tu donar fe ni creença a la fortuna, que nuyll temps cessa de moura entorn, ab moviment soptós, la roda instable? La qual fortuna no solament és cega, ans encara fa cechs tots aquels los quals abraça e reb dins lo seu ssi, e no axalça ni dota de sos falsos dots sinó aquels qui de loch alt, de les grans honors, deuen caure en molt pregona ruyna» (Riquer 1935: 54-55).

Tirant: «Saviesa és lunyar-se de les faldes, a poch a poch, de la dita fortuna e no confiar massa d'ella ne de sos abelliments. Mira què diu Aristòtil: —¿Com pots dar fe ni crehença a la fortuna com en negun temps cessa de moure entorn, ab moviment soptós, la roda instimable? La qual fortuna no solament és sega, mas encara fa cechs tots aquells qui abraça e reb dins son si e no exalça ni dóna de sos falsos dons sinó a aquells qui d'alt loch de les honors molt insignes fa caure en bassa de dolor» (737).

És molt interessant de comparar els dos fragments. Els canvis lingüístics que Martorell introdueix en el passatge de Canals tendeixen a donar-li un to més àgil i, si es vol, més modern. Això s'aconsegueix amb la supressió d'alguns cultismes i d'alguns mots que en aquells moments estaven començant a esdevenir arcaïsmes. Són canvis d'aquest tipus la substitució de *blandiments* per *abelliments*, *null* per *negun*, de *anc* per *mas* i, al final de tot el passatge, del sintagma *pregona ruyna* pel sintagma *bassa de dolor*²². Forma part d'aquest mateix procés el canvi del relatiu compost *el qual* pel relatiu simple *qui* en la construc-

22. Canvis d'aquesta mena estan documentats en les edicions valencianes cinentistes del *Blaquerna* i l'*Scala Dei*, objecte d'un interessant estudi de B. Schmid, on es presenten nombrosos testimonis del pas de la conjunció *ans* a *mas*, o de *null* a *negun* (Schmid 1988: 167 i 225). Pel que fa al sintagma *pregona ruyna*, format per un cultisme i un adjectiu que, segons Coromines (1984: 95), comença a caure en desús a finals del XV, és molt significatiu que sigui substituït per un sintagma format per mots patrimonials.

ció tots aquells los quals/ tots aquells qui. Potser també en forma part el pas de la construcció 'lunyar-se, a poch a poch, de la falda de la dita fortuna' de Canals, a la construcció 'lunyar-se de les faldes, a poch a poch, de la dita fortuna' de Martorell, donat que es passa d'una sintaxi ordenada amb una lògica impecable a una sintaxi més col·loquial i espontània²³.

Per desgràcia, l'anunci de la troballa d'aquest passatge d'*Scipió e Aníbal* en les planes del *Tirant* ha passat completament desapercebut. Possiblement la culpa d'aquest oblit cal atribuir-la al fet que la notícia es va donar, molt de passada, en una nota a peu de plana del llibre de Ramírez Molas. Em sembla que ningú més no n'ha parlat i que ni tan sols el mateix Ramírez Molas s'ha dedicat a aprofundir sobre aquesta qüestió. És una autèntica llàstima que ningú no se n'hagi ocupat perquè la presència del text de Canals en el *Tirant* no es redueix, ni de bon tros, al passatge assenyalat per Ramírez Molas. Tot i que és una qüestió que va molt més enllà dels límits d'aquest article²⁴, m'hi entretindré una mica més perquè alguns d'aquests préstecs estan posats, com el passatge descobert per Ramírez Molas, en llavis de Plaerdemavida. Al llarg dels capítols 353-372 del *Tirant* hi ha diversos discursos de Plaerdemavida amb fragments intercalats d'*Scipió e Aníbal*. Gairebé tots aquests passatges provenen del capítol cinquè del «tractat» de Canals i, per tant, pertanyen al discurs que Aníbal dirigeix a Escipió. Per exemple, unes poques línies més amunt del préstec assenyalat per Ramírez Molas hi ha un altre passatge manllevat de Canals:

Scipió e Aníbal: «Bé fon gloriós capità Pirrus, e bé's partí de sa terra ab gloriosa honor e ab gent's d'armes molt eletes: si's volgués, ab lahor se'n pogra tornar en son rengna... mas, pus que no volch tirar les regnes de fortuna, ni retenir lo seu excessiu decorriment, caygué

23. El canvi de *roda instable* a *roda instimable* no és obra de Martorell, sinó que és un error del caixista de l'edició del 1490 present en l'exemplar de la Biblioteca Universitària de València editat per A.G. Hauf —i en l'edició castellana de Diego de Gumiel—. És interessant, però, de remarcar que la lliçó de l'exemplar de l'edició del 1490 custodiat a la Hispanic Society de Nova York és «roda instable» (Riquer 1969: 363).

24. Estic preparant un article íntegrament dedicat a aquesta qüestió.

miserablement en gran vituperi, derrocat de sa honor e gitat en menyspreu. Lo qual Pirro, si hagués tangut lo mig, no posant-se en lo extrem de fortuna, agra apagada *per secula seculorum* la fama gloriosa del rey Epirro. (Mas per tal com, per ventura, més te mouran los eximplis dels teus romans, bé saps tu que) *an aquesta terra la fortuna plaent e favorable* (havia egualat Règulo als sobirans capitans...)» (Riquer 1935: 53-54).

Tirant: «Mira què diu hun poeta nostre apellat Geber: com era gloriós capità Pompeu, com partí's de sa terra ab honor inestimable e ab gent d'armes molt eleta e, si's volgués, ab honor excelsa, se'n poguera tornar en son regne, mas, com no volgués tirar les regnes de fortuna ne retenir lo seu excessiu decorriment, caygué miserablement en tan impropèros abatiment que, enderrocant de la honor sua, fon gitat en menyspreu, la qual, si Pompeu hagués tenguda la mijania, no posant-se en l'estrem de fortuna, haguera apagada *per a sempre* la fama de misèria. Mira què diu lo profeta Ysaïes: que en la terra de Barberia la fortuna és placent e favorable» (737).

No analitzaré ara a fons els canvis lingüístics i estilístics introduïts per Martorell sobre aquest passatge d'*Scipió e Aníbal*. Només voldria remarcar que en aquest cas, a diferència de l'anterior, els canvis són una mica contradictoris. Per una banda, elimina expressions llatines com *per secula seculorum* —substituit per *per sempre*—, però per l'altra reforça amb cultismes el sintagma *en gran vituperi*, convertint-lo en *en tan impropèros abatiment*, o, seguint la mateixa línia, transforma *ab labor* en *ab honor excelsa*. Els canvis més importants, tanmateix, són d'una mena ben diferent. En primer lloc, els sorprenents esments del poeta Geber i del profeta Isaïas i, en segon lloc, la substitució de Pirros, el rei d'Epir, protagonista del passatge de Canals, per Pompeu.

Respecte al primer canvi cal dir que en el passatge d'*Scipió e Aníbal* reciclat per Martorell i descobert per Ramírez Molas es pot veure el mateix fenomen, ja que tot el text de Canals és atribuït, per descomptat ficticiament, a Aristòtil. L'esment del suposat poeta Geber és sorprenent, ja que es tracta d'un misteriós personatge de la tradició científica medieval que, com assenyala J. Vernet (1978: 223), «presenta enormes problemas

bibliogràfics²⁵.» Martorell el podia conèixer d'oïda com una gran autoritat en el camp de l'alquímia o per haver-lo trobat citat en les planes del *Dotzè d'Eiximenis*, primer presentat com un astròleg (Riquer 1974/ IV: 181) i després com un alquimista (Wittlin 1987: 221). Martorell converteix amb una audàcia increïble aquest nom tan prestigiós com nebulós de la ciència medieval en un historiador àrab —per això Plaerdemavida, que encara s'està fent passar per musulmana, l'anomena *poeta nostre*—. Un historiador tan notable que mereix de ser anomenat, com els grans historiadors llatins, poeta. Pel que fa a la cita del profeta Isaïas perdrà el temps qui busqui aquest versicle en els llibres profètics de la Bíblia o en unes concordances, ja que se l'inventa Martorell amb el subjecte i un complement de lloc d'una oració de Canals, i així passem de «*en aquesta terra la fortuna plaent e favorable*» a un insòlit versicle de l'antic testament: «*en la terra de Barberia la fortuna és plasent e favorable*²⁶.» Segurament, moltes altres citacions del *Tirant* són tan fantasioses com aquestes tres. Per exemple, la frase «més val grosseria virtuosa que subtilitat viciosa» (745), que sembla un proverbi procedent del món de la predicació i que, segons Plaerdemavida, pertany a «lo poeta Tobies.» Totes aquestes curioses atribucions provenen d'una manera de treballar profundament medieval: el reforç del discurs amb cites d'autoritat autèntiques o, si no se'n té cap a l'abast, falses. Fr. Rico ha donat un curiós exem-

25. Geber és, per una banda, el nom que es dona a l'alquimista àrab Jabir ibn Hayyan (circa 721-circa 815) en les traduccions llatino-medievals de les seves obres. Per altra banda, Geber és també, segons Vernet (1978: 223-24), el nom usat per un desconegut alquimista, localitzat a la península a mitjan segle XIII, que es va dedicar a traduir tots els textos alquímics àrabs que va trobar bo i atribuint-los a un enigmàtic Geber, *rex arabum*. Per acabar d'emboïcar la troca, el primer Geber, segons Vernet (1978: 223), podria ser tan fictici com el segon, ja que la seva biografia i les seves obres potser són un invent dels missioners ismaïlites dels segles IX-X. No cal dir que, si fèiem cas de l'obra literària que Martorell li atribueix, els problemes bibliogràfics al voltant de Geber de què parla Vernet encara serien més greus.

26. Com que aquesta frase queda una mica penjada, i fins i tot entra una mica en contradicció amb la frase següent, es pot conjecturar que potser en l'autògraf, o en la ment, de Martorell aquesta oració devia començar amb una conjunció adversativa que la convertia en subordinada de l'oració següent. És a dir que podria ser que el fictici profeta Isaïas de Martorell digués que, «encara que en la terra de Barberia la fortuna és favorable, tanmateix saviesa és allunyar-se a poc a poc de les seves faldes...»

ple d'aquesta manera de treballar en el seu magistral article sobre Petrarca i l'humanisme català. Es tracta d'un fragment d'un sermó del 1421 de Marc de Villalba, abat de Montserrat, en què es copia un passatge de les *Familiars*. El plagi, però, no només no és reconegut, sinó que, com demostra Rico, «las palabras de Petrarca se van repartiendo atribuidas a quien al abad le da la gana» (1983: 284).

Respecte al segon canvi cal dir que la substitució de Pirros per Pompeu té la seva lògica, indiscutiblement força més sòlida que no pas les atribucions de textos de Canals a Geber, Isaïas o Aristòtil. A Martorell no li anava bé que el protagonista d'aquest passatge fos Pirros, perquè Pirros no va morir al nord d'Àfrica, sinó quan intentava apoderar-se per sorpresa de la ciutat d'Argos. Pompeu, en canvi, s'adequava millor al discurs de Plaerdemavida, ja que, com és sabut, després d'haver estat derrotat per Juli Cèsar a Farsàlia, es va refugiar a Egipte, on va morir assassinat a traïció pels ambaixadors de Ptolemeu XIV. Si ens situem en el context del *Tirant*, entendrem per què Pompeu hi encaixava millor que Pirros. Plaerdemavida parla a Tirant com a ambaixadora de la ciutat de Montàgata, situada a l'interior del Marroc, prop de «les grans muntanyes de Feç» (726), en el cor de la «subirana Barberia» (732). Aquesta ciutat està assetjada per les tropes que estan sota les ordres de Tirant. El discurs de Plaerdemavida és una petició de clemència adreçada al cap d'un exèrcit que, per venjar l'engany i les ferides que ha sofert el senyor d'Agramunt, està disposat a matar tots els habitants de la ciutat, «hòmens com dones, grans e pochs, vells e jòvens» (728). En aquest context recórrer a *Scipió i Aníbal* era una temptació que no podia deixar de seduir un escriptor com Martorell, hàbilíssim en el joc del que ara s'anomena la intertextualitat. Tirant, el capità victoriós d'un exèrcit format per nord-africans acabats de convertir-se al cristianisme, podia emmirallar-se en Publi Corneli Escipió i, si no Plaerdemavida, almenys les seves paraules podien inspirar-se en el discurs conciliador d'Aníbal, espantat de l'enorme poder d'un exèrcit invasor i estranger —com en certa manera ho és el de Tirant, sobretot després de la seva conversió en massa al cristianisme—. Un dels eixos del discurs

d'Aníbal —i, després, de Plaerdemavida— està format per les contínues apel·lacions als perillous enganys de la fortuna. L'exemple de Pirros, rei de l'Epir, servia precisament per il·lustrar això, però a Martorell no li anava prou bé perquè estava allunyat dels escenaris nord-africans. Per aquesta raó va triar un exemple, també d'origen clàssic, però més proper a les terres nord-africanes, que essent diferent es pogués explicar pràcticament en els mateixos termes²⁷.

Dels passatges d'*Scipió e Aníbal* seleccionats per passar a formar part dels discursos de Plaerdemavida em sembla que només n'hi ha un que, en comptes d'estar manllevat a Aníbal, provingui de Publi Corneli Escipió. Es tracta d'uns fragments del passatge inicial del capítol 357, procedents del capítol sisè de l'obra de Canals:

Scipió e Aníbal: «Mas la justa venjanse dels déus persagüex los inichs, assota e fir la gent malvada e, jatsia que Deus, axí com a coxo per la cama de misericòrdia, que ha major que la de justícia, vaya encalsant los fugitijs, emperò a la fin aconseguex-los aquell qui del sobiran cel mira los peccadors: Deus» (Riquer 1935: 57).

Tirant lo Blanc: «Ay Tirant, com est coxo de la cama de misericòrdia, qui és major que la de justícia! Vés seguint los reys fugitijs e vulles aconseguir aquells perquè pugues tenir en tranqui·le pau tota la Barberia... Mira, capità valentíssim, no vulles descomplaure a Aquell qui per sola bondat, honor e dignitat te prospera e, del subiran cel, mira los peccadors...» (741).

27. Cosa que, per altra banda, li va permetre d'amagar, encara que sense adonar-se'n, un error de la traducció de Canals. Quan el frare dominicà diu que, si Pirros hagués sabut controlar la fortuna, hauria apagat per sempre «la fama glorioza del rei Epiro» està traduint malament Petrarca. El que es diu a l'*Africa* és que, si Pirros hagués estat més prudent, hagués transmès, intacta, la fama de l'Epir, el seu regne, a la posteritat («*Hic medio si permansisset, abunde/ sparserat Epiri celebrem per secula famam*»). Canals, potser per culpa d'un text corromput, es va inventar un rei *Epiro* tan fantasiós com el Geber o l'Isaïas del *Tirant*. Martorell, en canvi, per adaptar el passatge al *Tirant* elimina aquest rei i acaba el passatge dient que «haguera apagada per a sempre la fama de misèria», és a dir la fama de la seva desgràcia. Evidentment, no és el que deia Petrarca, però almenys ha desaparegut l'error de traducció de Canals.

En aquest cas és evident que Martorell recrea amb molta llibertat el text de Canals i li dóna una estructura sintàctica i un sentit completament diferents. Sembla com si a Martorell li hagués cridat molt l'atenció la comparació de la misericordiosa coixesa de Déu i hagués decidit de construir un passatge a partir d'ella, donant-li una formulació gairebé pròpia d'una frase feta, molt adient com a arrencada d'un parlament, sobretot si qui parla és Plaerdemavida. Després va aprofitar algunes frases aïllades connectades amb la comparació i va omplir els buits amb la tècnica de l'*amplificatio*.

Cal remarcar que, en els passatges en què les paraules de Plaerdemavida tenen com a font passatges de Canals o de Rois de Corella, algunes vegades la criada recupera l'espontaneïtat i la gràcia que havia tingut en terres bizantines. En certa manera ho acabem de veure amb la diguem-ne frase feta en to exclamatiu amb què comença el capítol 357. El mateix podem dir de la frase feta: «no penses que yo sia de aquelles que en les mànegues me moque» (737), intercalada entre blocs manllevats de Canals. O la graciosa pocasoltada que hi ha en el capítol 372 —un capítol que, una vegada més, comença amb un passatge procedent d'*Scipió e Aníbal*—. En aquest lloc de la novel·la Plaerdemavida s'inventa un estratagema per aconseguir que el senyor d'Agramunt pugui complir la promesa de passar tots els habitants de Montàgata sota la seva espasa sense matar-ne cap i acaba dient: «En tal manera serà lo vostre vot absolt a pena y a culpa. E yo daré la benedicció com cantaré missa» (756). La reacció dels qui escolten Plaerdemavida és la mateixa aquí que al palau de Constantinoble: «En açò tots se prengueren a riure» (756).

Hem analitzat les tres fonts conegudes fins ara de la vessant culta i més retòrica del llenguatge de Plaerdemavida: Boccaccio, Canals i Rois de Corella, i, darrere d'aquests dos últims, autors tan prestigiosos com Ovidi, Tit Livi i Petrarca. Martorell usa de maneres molt diferents les seves fonts. De vegades trasllada al *Tirant* paràgrafs sencers dels seus models introduint-hi les modificacions mínimes perquè s'adaptin bé al seu context. En alguns casos, però, hi ha modificacions que, tot i ser curtes, tenen molta envergadura. Aquest és el cas de les atribucions a Aristòtil i a

l'enigmàtic Geber de fragments manllevats d'*Scipió e Aníbal*. D'altres vegades crea passatges completament nous a partir de lleus estímuls i d'alguns sintagmes que pren de les seves fonts. L'exemple més evident d'això és la insòlita cita del profeta Isaïas que Martorell s'inventa manipulant segments d'una frase d'Antoni Canals. En tots aquests casos hi ha un denominador comú: la llibertat i la desimboltura amb què Martorell, com diu L. Badia, «retalla, cus, hibrida, barreja sense inhibicions; quan li convé dóna una impressió superficial d'erudició i saber i, a sobre, practica l'ambigu joc de la ironia» (1993: 83).

LA MORAL I LES PARAULES

Darrera de les paraules de Plaerdemavida hi ha una moral, una moral que podem qualificar com a epicúria en el sentit medieval i al capdavant modern del terme, és a dir en el sentit de negador de la immortalitat i, en conseqüència, de defensor a ultrança dels plaers materials, especialment dels carnals (cfr. Renedo 1994). Com va mostrar L. Badia (1988: 65-75), el *Sermó* de B. Metge és, tot i que sigui de forma burlesca, un interessant exemple literari de defensa dels ideals epicuris. Plaerdemavida —un nom, dit sigui de passada, deliciosament epicuri— és un dels personatges de ficció de la literatura catalana medieval que millor encarna i defensa amb les paraules i les obres els principis de la moral epicúria. Una de les millors il·lustracions d'aquests principis es troba en unes paraules de Plaerdemavida a Tirant en el capítol 189 de la novel·la:

—«Ay, en beneit! Per què u voleu vós saber, què fa ma senyora? Si fósseu vengut més prest, en lo lit la haguéreu trobada. E si vós la haguésseu vista axí com yo, la vostra ànima stiguera en glòria perdurable. E aquella cosa que és amada, quant més se veu més se delita. *E per ço yo crech que molt major delit porta lo mirar que no fa lo pensar*. Entrau, si voleu, car ja la trobareu vestida ab son brial. *Grata's lo cap e pruen-li los talons, puix lo temps se alegra e dels nostres desigs alegre judici se demostra*. Per semblant nos alegrem totes. E per ço us vull rahonar del meu sdevenidor desig. Per què no ve ab vós lo

meu Ypòlit? Car ab ulls de dolorosa pensa sovint lo veig. Cosa molt dura és de pensar e dolch-me dins mi mateixa per ço que *negun bé present se deu per sdevenidor lexar, ne tampoch pendre mal per sdevenidor bé*» (438).

Aquest parlament té dos centres temàtics: l'afirmació de la superioritat del mirar sobre el pensar i la defensa del *carpe diem*. Respecte al primer punt cal dir que Plaerdemavida suggereix de bon començament que el gran plaer que proporciona el sentit de la vista està associat amb la contemplació de cossos nus, com el de Carmesina en llevar-se del llit. A més es diu que aquest plaer visual és superior al proporcionat pel pensament. Plaerdemavida no explica quin és exactament el goig produït pel pensar. Probablement es tracta del goig originat a través de la contemplació, amb els ulls del pensament, de la imatge interioritzada de la dama. Aquest plaer intel·lectual és conseqüència d'una experiència amorosa espiritualitzada, que és precisament la que viu Tirant des de la primera vegada que veu Carmesina. Per exemple, immediatament abans del seu matrimoni secret amb Carmesina Tirant afirma que: «E no resta per açò que en la mia pensa la ymatge de la vostra figura és restada, en la qual contemple dia e nit» (583), o enmig de la gran tempesta que el durà a les costes nord-africanes diu que: «E fantasiant contínuament en la magestat sua, tinch la sua ymatge davant los meus ulls» (632). Per Plaerdemavida totes aquestes subtileses metafísiques valen ben poc al costat del plaer físic proporcionat per la visió d'un cos nu. En l'afirmació de Plaerdemavida també hi ha d'alguna manera implícita la idea que els plaers de la contemplació intel·lectual van acompanyats de les penes i les angoixes pròpies de la passió amorosa, cosa que contribueix també a fer-los inferiors al plaer purament físic que «porta lo mirar». Per això al final d'aquest mateix parlament Plaerdemavida pregunta a Tirant on és Hipòlit, ja que en no veure'l s'ha de conformar a contemplar-lo dolorosament en el seu esperit («ab ulls de dolorosa pensa sovint lo veig»).

Per Plaerdemavida mirar és millor que pensar, i desitjar —i, si pot ser, satisfer el desig— és millor que fantasiejar imatges mentals de la dama i d'altres deliquescències amoroses. Això ens con-

dueix al segon nucli temàtic del discurs que estem comentant: la defensa del *carpe diem*. La criada convida Tirant a entrar en la cambra de la princesa perquè, tot i que Carmesina ja estarà vestida, almenys hi trobarà un cos bell i jove en el qual es comencen a manifestar, d'acord amb la teoria mèdica que Plaerdemavida exposa *grosserament* en el capítol 162 de la novel·la, els primers símptomes del desig sexual a través de la picor dels talons. Plaerdemavida atribueix l'inici del desig a la influència del temps («puix lo temps se alegra...»). Es possible que quan parla del temps es refereixi o bé a l'edat de Carmesina —catorze anys—, o bé a l'època de l'any en què transcorre l'acció —finals de setembre, per tant encara a l'estiu, una estació favorable a l'amor—, o, més probablement, a totes dues coses. El temps que desperta la concupiscència de Carmesina desperta també el desig sexual de Plaerdemavida, que lamenta l'absència d'Hipòlit perquè deixa insatisfet el seu desig. La frustració sexual de la criada s'expressa a través d'una contundent afirmació de *carpe diem*: «negun bé present se deu per sdevenidor leixar, ne tampoc pendre mal per sdevenidor bé». En altres paraules, no s'ha de renunciar als béns amorosos que el temps i el món ofereixen per aconseguir uns indeterminats béns futurs, i encara menys sacrificar-se i «pendre mal» en el present per aconseguir aquests béns futurs. Per entendre una mica més bé l'abast d'aquesta afirmació convé d'avançar fins el capítol 435 per situar-nos en el moment en què Plaerdemavida aconsegueix, per fi, de reunir Tirant i Carmesina perquè consumin el seu matrimoni. En aquest instant Plaerdemavida dóna els últims consells als dos amants. A Tirant li diu: «—no tingau temps, que lo temps perdut no's pot cobrar. Despullau-vos prestament» (844). I a Carmesina li diu gairebé el mateix:

—«Senyora, veus ací lo cavaller vostre benaventurat que la magestat vostra tant desija. Axí sia de vostra mercè que li façau bona companyia, tal com de vostra excel·lència s'espera, car no ignorau quants mals e treballs ha passats per atényer la felicitat de la amor vostra. Usau sàviament, puix sou la discreció del món, que vostre marit és. *E no pense la magestat vostra sinó en lo present, que l'esdevenidor s'ignora quin serà*» (844).

En tots dos casos es recorda que cal aprofitar el temps gaudint dels plaers carnals perquè, per una banda, com es diu a Tirant mirant cap al passat, el temps perdut no es pot recuperar i, per l'altra, com es diu a Carmesina mirant cap al futur, s'ignora què depara l'esdevenidor. Respecte al primer punt —la impossibilitat de recuperar el temps i les oportunitats d'amor perdudes— cal tenir present que es troben amb freqüència afirmacions d'aquesta mena tant en les arts d'amor com en algunes obres narratives medievals. Pel que fa a les arts d'amor un dels autors més influents va ser, sens dubte, Ovidi, especialment gràcies als versos 59-100 del tercer llibre de l'*Ars Amatoria*, dirigits, com tot el llibre tercer, a les dones. Ecos i reelaboracions d'aquest passatge es troben en moltes arts d'amor medievals. Per exemple, en dues traduccions franceses del text d'Ovidi: en els versos 1806-30 de l'*Art d'Amours*, de Jakes d'Amiens (Finoli 1969: 103), i en els versos 2121-60 de l'anònima *Clef d'Amours* (Finoli 1969: 190-91). En el *Roman de la Rose* aquest consell no podia faltar. Apareix molt de passada en el discurs de Venus, en la part escrita per Guillaume de Lorris (versos 3450-54). I reapareix molt més desenvolupat en el llarg discurs de la Vella, sobretot en els versos 13445-60²⁸. Pel que fa a textos narratius es pot esmentar la desena *novella* de la cinquena jornada del *Decameron*, on el tema del *carpe diem* apareix al principi del discurs d'una alcavota que felicita a una dona jove, casada amb un marit vell, per haver sol·licitat els seus serveis²⁹. Tampoc no podia faltar una reelaboració

28. «Si doit la dame prendre garde/ que trop a joer ne se tarde,/ car el porroit bien tant atandre/ que nus n'i voudroit la main tandre./ Querre doit d'amors le deduit/ tant con jennece la deduit;/ car quant vieillece fame assaut,/ d'amors pert la joie et l'assaut./ Le frui d'amors, se fame est sage,/ cueille an la fleur de son aage,/ car tant pert de son tens, la lasse,/ con sanz joir d'amors an passe./ Et s'el ne croit ce mien conseil,/ que por comun profit conseil,/ sache qu'el s'en repentira/ quant vieillece la flestira.» (Lecoy 1985: 159-60).

29. «Figliuola mia, sal-lo Idio, che sa tutte le cose, che tu molto ben fai; e quando per niuna altra cosa il facessi, si il dovresti far tu e ciascuna giovane per non perdere il tempo della vostra giovinezza, per ciò che niun dolore è pari a quello, a chi conoscimento ha, che è a avere il tempo perduto» (Branca 1980: 696). En un sermó del franciscà Bernardino da Siena unes paraules molt semblants són pronunciades per una alcavota que vol convèncer una jove viuda de tornar-se a casar o, almenys, de tenir un amant: «O figliuola, come ti perdi tu il tempo!... Tu se' giovana, tu se' bella, tu se' savia, tu potresti avere anco una brigata di figliuoli, tu potresti pigliare marito... Anco, ci è un giovane che ti vuole un grandissimo bene...» (Delcorno 1989: 638).

d'aquest tema en una obra com *La Celestina*, posada, és clar, en els llavis de la pròpia alcavota: «Gozad vuestras frescas moçedades, que quien tiempo tiene y mejor le espera, tiempo viene que se arrepiente, como yo fago agora por algunas horas que dexé perder quando moça...» (Severin 1992: 231). Per tant, quan Plaerdemavida recomana a Tirant que s'afanyi a tenir relacions sexuals amb Carmesina, ja que «*lo temps perdut no's pot cobrar*», està reproduint unes idees conegudíssimes i divulgadíssimes en la tradició literària medieval.

El que em sembla que ja no són tan corrents són les referències a l'*esdevenidor* i als *béns esdevenidors*. Em sembla que són tan poc corrents com ambigües. Segurament a causa d'això el traductor del *Tirant* al castellà o bé no va traduir aquestes referències o bé les va haver de maquillar. En concret, el parlament del capítol 189 de la traducció castellana acaba amb la lamentació de Plaerdemavida per l'absència d'Hipòlit³⁰ i, per tant, no conté les observacions sobre els béns presents i els béns esdevenidors. En el capítol 435, en canvi, les paraules de Plaerdemavida han estat retocades per introduir-hi un al·lusió a Déu absent en l'original: «E no penséys sino en lo presente, que lo que está por venir *Dios sabe* lo que será» (Riquer 1974/ V: 103). Em sembla indubtable que aquests canvis van ser fets per suavitzar l'original català. En les versions tradicionals del tema del *carpe diem* s'esmenta molt sovint l'esdevenidor, però d'una manera molt diferent de com ho fa Plaerdemavida. Les al·lusions al futur s'usen per remarcar que cal gaudir, mentre s'és jove, de l'amor perquè, quan arribarà la vellesa, ja no s'hi serà a temps. Es a dir, es fa referència a un futur ben conegut, si més no des d'Ovidi: els cabells blancs, les arrugues o la pal·lidesa del rostre, que condueixen, indefectiblement, a la solitud amorosa. Em sembla que no és aquest l'*esdevenidor* que, segons Plaerdemavida, «s'ignora quin serà» (844). Si fos aquest, la traducció castellana hagués estat força més fidel. És obvi que la decrepitud futura anunciada —i de cap manera ignorada— en les versions

30. «¿por qué no viene con vos el mi Ypólito? Al qual con doloroso pensamiento veo muy a menudo, que es cosa muy dura de pensar» (Riquer 1974/ III: 76).

tradicionals del *carpe diem* no és cap «sdevenidor bé.» Els hipotètics béns futurs de què parla Plaerdemavida només poden ser els de la vida eterna promesa per la religió cristiana a canvi, per exemple, d'una vida sexual honesta i ordenada. En les paraules de Plaerdemavida s'insinua, doncs, el dubte sobre la vida eterna. No és que es negui la vida eterna, únicament s'expressa, amb molta cautela, un dubte. El que passa és que aquests dubtes condueixen a la mateixa conclusió a què conduiria la negació: com que no sabem com serà la vida eterna, gaudim del present i dels plaers de la carn. No cal estendre's gaire en el fet que, en el moment en què s'escrivia o es començava a llegir el *Tirant*, un cristià instruït no podia ignorar l'esdevenidor que l'esperava després de la mort. Ho podia conèixer a través de la predicació o a través de la lectura de tractats devots com ara l'*Scala de Contemplació* de fra Antoni Canals, un autor que, com hem vist, Martorell coneixia prou bé. I, entre moltes d'altres coses, podia convertir aquest coneixement en matèria de meditació i de contemplació per combatre les temptacions de luxúria i de qualsevol altre pecat. Eiximenis, un altre frare ben conegut per Martorell ho repeteix contínuament³¹. Podríem dir que Plaerdemavida fa el contrari del que recomana Eiximenis: expressa els seus dubtes sobre l'esdevenidor per atiar el foc de la passió amorosa. Tot això és el que el traductor castellà del *Tirant* va entendre i va creure convenient de no traduir.

Situada en aquestes coordenades, Plaerdemavida se'ns apareix com un personatge que, sens dubte, combrega amb l'esperit del *Sermó* de B. Metge. El tema d'aquesta peça paròdica és, com és sabut, una mena de frase feta: «seguir el temps.» I el que hi ha al darrere d'aquesta expressió i de tot el *Sermó* és «la negació de l'omnipresent tema cristià del menyspreu del món, base i fona-

31. En el capítol 647 del *Terc* s'assenyala que «Lo dotzèn remey contra luxúria sí és pensar en la dolçor del gog de paradís, que Déus nos té aparellat si per la sua amor amam penitència, e aflicció e maceració de la carn, e puritat, e nedeia e avorrim tota immundícia...» (Renedo, *en premsa*). En el capítol 902 del *Dotzè* s'explica un exemple protagonitzat per un rei d'Anglaterra que «tostemps que era torbat de res o temptat de neguna temptació, tantost girava la pensa al regne de Déu e al loguer que esperava per vençre tota temptació...» (Wittlin 1987: 527).

ment de l'ètica del renunciament al gaudi terrenal a l'espera d'una realitat millor» (Badia 1988: 69). Amb els seus consells Plaerdemavida no fa cap altra cosa que seguir el temps i intentar, amb escassa fortuna, que Tirant i Carmesina també el segueixin. Hi ha uns versos de Pierre de Blois, citats per L. Badia en la seva monografia sobre Metge (1988: 114) per intentar de perfilar l'*epicureisme* de l'autor de *Lo Somni*, que semblen fets a mida per Plaerdemavida. Es tracta de l'estrofa vuitena del *Dialogus inter dehortantem a curia et curialem*. Aquesta estrofa està posada en boca d'un cortesà, com Plaerdemavida, i inclou una autèntica declaració de principis d'un epicuri de ficció del segle XII:

«Grata est in senio
religio,
iuveni non congruit;
carnis desiderio consencio,
nullus enim odio
carnem suam habuit.
Neminem ab inferis
revertentem vidimus-
certa non relinquimus
ob dubia...»³²

D'acord amb aquesta moral decididament epicúria —que pugna no renunciar a les coses certes per les incertes— Plaerdemavida defensa actituds no gaire o no gens ortodoxes. De vegades ho fa ambigüament, com ara en els fragments dels capítols 189 i 435 que acabem d'analitzar. D'altres vegades ho fa obertament usant arguments que haguessin tret de polleguera més d'un frare de la València de finals del segle XV. Aquest és el cas de la insòlita defensa del bes que es pot llegir en el capítol 146 del *Tirant*. A més d'un epicuri del segle XX li podrà semblar absurd que s'hagi qualificat d'insòlita una defensa que a hores

32. «Per al vell és agradable la religió, al jove no li escau. Aprovo el desig de la carn: ningú no ha odiat mai, en efecte, el seu cos. Mai no hem vist ningú que torni de l'infern —no hem pas d'abandonar les coses certes per les dubtoses» (traducció de L. Badia 1988: 114).

d'ara pot semblar dictada pel més elemental sentit comú. Però, com vaig intentar demostrar en un article recent dedicat a aquesta qüestió (Renedo 1992), a l'Edat Mitjana el sentit comú encara era menys comú que ara i les normes morals al voltant dels petons i les abraçades eren molt més rígides. I Plaerdemavida reacciona contra aquestes normes amb la mateixa espontaneïtat i franquesa amb què diu amb la màxima naturalitat «tot lo que li ve a la boca» (507). I de la mateixa manera que posàvem en relació, al principi d'aquest article, l'atrevida espontaneïtat de Plaerdemavida amb el to col·loquial de moltes de les seves intervencions, em sembla que també es pot relacionar aquesta espontaneïtat amb la seva moral diguem-ne epicúria. En altres paraules, és molt lògic que un personatge amb l'espontaneïtat a flor de llavis acabi defensant la llibertat de moviments dels llavis: «*Quin mal és lo besar?*».

Si tenim en compte l'anàlisi que acabem de fer de Plaerdemavida, arribarem a la conclusió que potser la senyoreta amb qui es va topar Josep Pla en un carrer de Barcelona era una bona lectora del *Tirant*, una lectora que havia entès molt bé el personatge de Plaerdemavida, i que precisament per això es va indignar quan Pla la hi va comparar. També arribarem a la conclusió que Pla, malgrat ser un home molt llegit i un gran conversador, no va triar gaire bé les paraules per adreçar-se a aquesta senyoreta barcelonina honesta i vergonyosa. Però si llegim a fons les *Notes disperses* potser corregirem aquesta primera impressió i acabarem pensant que Pla també havia llegit molt bé el *Tirant* i que li havia encantat Plaerdemavida, ja que hi ha una nota del llibre que podria haver estat escrita pensant sinó en Plaerdemavida, almenys en una persona de la seva escola:

«L'amor físic va lligat, és inseparable de l'esperit. Una dona lletja amb esperit és infinitament més important que una dona bella fava. Una dona lletja expressiva amb la boca, els ulls i el nas plens d'esperit, és una meravella. En els països del barroc, el mite de la dona exclusivament bella, però sense res més, ha produït desgràcies immenses. El mite encara dura. És horrible» (Pla 1969a: 200-01).

El gran error de Pla potser va ser només el d'adreçar-se a una

dama barcelonina de la nissaga de Carmesina amb paraules que només podien agradar a una dona de l'escola de Plaerdemavida.

APÈNDIX

Publiquem pel seu interès el capítol XXIII de la primera part del segon llibre del *De regimine principum* de Gil de Roma. En primer lloc es publica en llatí segons l'edició romana del 1566, i en segon lloc en català segons la traducció del frare carmelità Arnau Estanyol. El text català s'edita a partir del ms. 10 de la Biblioteca del Seminari de Girona, corregit a la llum del ms. 739 de la Biblioteca de Catalunya.

Cap. XXIII: Quale sit consilium mulierum et quod earum consilio non est utendum simpliciter, sed in casu.

Consilium mulierum, ut dicitur *I Politicorum*, est invalidum, nam sicut puer habet consilium imperfectum, quia deficit a perfectione viri, sic etiam foemina habet invalidum consilium, quia habet complexionem invalidam et deficit a valitudine viri. Quod autem foeminae non sint robustae corpore, non est ex bonitate complexionis, sed ex malitia mollicies, enim carnis in ipsis magis arguit abundantiam flegmatis quam bonitatem complexionis, quia ergo sic est oportet foeminas deficere a ratione et habere consilium invalidum, nam quantum corpus est melius complexionatum, tanto est magis proportionatum animae, propter quod magis obsequitur ei, et anima existens in tali corpore, liberius utitur operibus propriis et expeditius habet rationis usum.

Primum igitur quod est attendendum in consilio mulierum est quia est invalidum. Secundum, vero quod est attendendum est quia est velox et citum, nam, ut vult Philosophus in *De animalibus*, omnia minora et debiliora citius veniunt ad suum complementum. Consilium ergo mulieris, quia est debilius et invalidius quam consilium virile, citius venit ad suum complementum. Ceteris ergo paribus si quis statim operari deberet nec potest ad illud negotium sufficientem deliberationem habere, elegibilis esset consilium muliebre quam virile. Natura enim cum moveatur ab intelligentiis et a Deo, in quo est suprema prudentia, oportet quod agat ordinate et prudenter.

Prudentis est enim cito se expedire et modicum tempus apponere in rebus vilioribus, de quibus est minus curandum. Unde et proverbialiter dicitur quod mala herba cito crescit, quia natura de ea modicum curans cito perducit ipsam ad suum augmentum, sic et mulier quantum ad corpus citius habet esse perfectum quam vir, quare cum anima sequuntur complexionem corporis sicut ipsum corpus muliebre, eo quod sit vilius et natura minus de ipso curet, citius venit ad suum complementum quam virile. Sic consilium muliebre citius est in perfectione et complemento quam virile. Simpliciter ergo melius est consilium virorum quam mulierum, eo quod vir sic ratione praestantior, et mulier habet consilium invalidum. In casu tamen potest esse muliebre consilium melius quam virile, ut quia illud est citius in suo complemento, si oporteret repentino operari, forte elegibilus esset huiusmodi consilium.

Capítol XXIII: Qual és lo concell de les fembres e que no deu hom usar de tot en tot de lur concell, mas en algun cars.

Lo concell de les fembres, segons que's dit en lo primer libre de les *Polítiques*, és flach, car axí com l'infant ha concell inperfet per tal com defall de la perfecció de l'hom, axí la fembra ha concell flach per tal com ha compleció flacha e defall de la fortaleza de l'hom. E que les fembres no sien rubustes o forts de cors no és per bonea de complecció, mas és per malícia, car la mollura o la molleha de la carn en elles més argüee e demostra habundància de fleume que bonea de complecció, per tal donques com axí és cové les fembres defallir dins de rahó e haver concell flach, car en quant que'l cors és millor compleccionat, en tant més és proporcionat a la ànima, per la qual cosa ell més se acorde e saguex a ella. E la ànima stant en tal cors pus francament use de les obres pròpies e pus espertament e pus covinentment a ús de raó.

La primera cosa, donques, la qual deu ésser gardade en lo concel de les fembres, és que ell és pus flach; mas la II^a cosa la qual deu ésser gardade és que ell és leuger e cuytat, car, segons que vol lo philòsof en lo primer libre *De les coses* / (229v) *animades*, totes les coses menors e pus flaches, pus tost venen a lur compliment. Lo concell, donques, de la fembre, per tal com és pus flach e menys fort que'l concel de l'hom, pus tost ve a son compliment. Donques stant les altres coses egals, si negú tantost adés devia obrar e no podia haver suficient deliberació a aquell negoci més deuria elegir concell de fembre que concell d'om, car com natura sia mogude per les

intel·ligències e per Déu, en lo qual és sobirane saviesa, pertany-se que ela obre hordonadament e sàviament, car del savi se pertany espatxar tost si matex e posar poch temps en les coses pus vils, de les quals deu ésser menys curat, on proverbialment diu hom que mala erba tost crex, per tal com, natura curant poc d'ela, porta ela tost a son creximent, axí la fembre quant al cors abans ha ésser perfet que l'hom, perquè com l'ànima saguesca la complecció del cors axí com lo cors de la fembra, per tal com és pus vil e natura cura menys d'ell, abans ve a son compliment que'l cors de l'hom; axí lo concel de la fembra abans ve en la sua perfecció e compliment que'l concel de l'hom. Donques soltament parlant millor és lo conceyl dels hòmens que aquells de les fembres, per tal com la fembra no és axí habundant de rahó e la fembra ha concell flach, emperò en algun cas lo concel de la fembre pot ésser mior que aquell / (231r) de l'hom axí com per tal com aquell és pus tost en son compliment, car, si covenia obrar cuytadament o soptosament, per ventura aytal concel deuria ésser més elegit.

BIBLIOGRAFIA

- BADIA, Lola (1974), «Sobre la traducció catalana del *Decameron* de 1429», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXXV (1973-74), pp. 69-101.
- , (1988), *De Bernat Metge a Joan Roís de Corella*. Barcelona: Quaderns Crema (Assaig, 6).
- , (1993), «El *Tirant* en la tardor medieval catalana», dins *Actes del Symposion Tirant lo Blanc*. Barcelona: Quaderns Crema (Assaig, 14), pp. 35-99.
- BELTRAN, Rafael (1990), «Las bodas sordas en *Tirant lo Blanc* y *La Celestina*», *Revista de Filología Española*, LXX, pp. 91-117.
- BOCCACCIO, Joan (1964), *Decameron. Traducció catalana publicada segons l'únic manuscrit conegut (any 1429)*. Barcelona: Editorial A.H.R.
- BOFARULL, Manel de (1902), *Libre de bones costumes dels hòmens e dels oficis dels nobles. Sermó d'en Jaume Cessulís en latí preycat, sobre lo joç dels scachs, trelladat en lo XV èn segle a la lenga catalana*. Barcelona: Stampa de Francisco X. Altés.

- BRANCA, Vittore (ed.) (1980), Giovanni Boccaccio, *Decameron*. Torí: Einaudi editore (Nuova Universale Einaudi, 169).
- CARPENTIER, Alejo (1987), «El derecho de asilo», dins *Guerra del tiempo y otros relatos*. Madrid: Alianza Editorial (Libro de bolsillo, 1293).
- CHAMFORT (1968), *Maximes et pensées, caractères et anecdotes*. Edició de Jean Dagen. París: Garnier-Flammarion (GF, 188).
- CASANOVA, Emili (1995), «Llengua popular i llengua col·loquial al *Tirant lo Blanch*», dins *Miscel·lània Joan Fuster. Estudis de llengua i literatura a cura d'Antoni Ferrando i Albert G. Hauf. Volum VIII*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Abat Oliba, 143); pp. 119-38.
- COROMINES, Joan (1980-91), amb la col·laboració de Joseph Gulsoy i M. Cahner, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial. *Volum III D-FI* (1982); *Volum IV FL-LI* (1984); *Volum VI O-QU* (1986).
- DELCORNO, Carlo (ed.) (1989), Bernardino da Siena, *Prediche volgari sul Campo di Siena 1427* (I-II). Milà: Rusconi (Classici Italiani per l'uomo del nostro tempo).
- EBERENZ, Rolf (1982), «Diàleg i llenguatge col·loquial al *Tirant lo Blanc*», dins *Miscelánea de estudios hispánicos. Homenaje de los hispanistas de Suiza, a Ramon Sugranyes de Franch*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; pp. 55-66.
- FARINELLI, Arturo (1929), *Italia e Spagna*. Torí: Fratelli Bocca Editori (Letterature Moderne, 20).
- FINOLI, A.M. (ed.), (1969), *Artes Amandi. Da Maître Elie ad Andrea Capellano*. Milà-Varese: Istituto Editoriale Cisalpino.
- GIL DE ROMA (1566), *De regimine principum libri III*. Roma: Apud Antonium Bladum (Edició facsímil publicada per Minerva G.M. B.H., Unveränderter Nachdruck-Grankfurt, 1968).
- HAUF, Albert G. (1993), «*Tirant lo Blanc*: algunes qüestions que planteja la connexió corelliana», dins *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Volum II*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 69-116 (Biblioteca Abat Oliba, 125).
- LECOY, Félix (ed.), (1985), Guillaume de Lorris et Jean de Meun, *Le Roman de la Rose* (tome II). París: Librairie Honoré Champion (Classiques français du moyen âge, 95).
- MARTORELL, Joanot (1990), *Tirant lo Blanch*, edició d'Albert G. Hauf.

- València: Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat (Clàssics Valencians, 7 i 8).
- MIQUEL Y PLANAS, Ramon (ed.) (1913), *Obres de J. Roig de Corella*. Barcelona: s.n. (Biblioteca Catalana).
- (ed.), (1929-50), Jaume Roig, *Spill o Libre de Consells*. Barcelona: s.n. (Biblioteca Catalana).
- MENÉNDEZ PELAYO, Marcelino (1943), *Orígenes de la novela*, edició d'Enrique Sánchez. Madrid: CSIC (Edición Nacional de las Obras Completas de Menéndez Pelayo; XIII).
- NACCARATO, Frank (ed.), (1981), Francesc Eiximenis, *Lo libre de les dones*. Barcelona: Universitat de Barcelona & Curial (Biblioteca Torres Amat, 9 i 10).
- PAYRATÓ, Lluís (1988), *Català col·loquial. Aspectes de l'ús corrent de la llengua catalana*. València: Universitat de València (Biblioteca lingüística catalana).
- PLA, Josep (1969a), *Notes disperses*. Barcelona: Destino (Obra completa, 12).
- , (1969b), *Les escales de Llevant*. Barcelona: Destino (Obra completa, 13).
- RAMÍREZ MOLAS, Pere (1970), *La poesia d'Ausiàs March. Anàlisi textual, cronologia i elements filosòfics*. Basilea: Privatdruck der J.R. Geigy A.G.
- RENEDO, Xavier (1992), «*Quin mal és lo besar?* (Literatura i moral al voltant de la quarta línia de l'amor)». *Caplletra. Revista internacional de filologia*, 13, p. 99-116.
- , (1994), «*L'heretge epicuri a Lo Somni de Bernat Metge*», dins L. Badia i A. Soler (ed.), *Intel·lectuals i escriptors a la baixa Edat Mitjana*. Barcelona: Curial i Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 30), pp. 109-27.
- , (1996), «*Turpia feminarum incesta lascivarum* (El joc teatral en el capítol 283 del *Tirant lo Blanc*)», dins *Formes teatrals de la tradició medieval. Actes del VIIè Col·loqui de la Société Internationale pour l'Étude du Théâtre Médiéval. Girona, juliol de 1992*. Barcelona: Institut del Teatre, Diputació de Barcelona; pp. 209-16.
- , (ed.) (*en premsa*), Francesc Eiximenis, *Tractat de Luxúria*. Barcelona: Quaderns Crema.
- RICO, Francisco (1983), «*Petrarca y el humanismo catalán*», dins *Actes del Sisè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*.

- Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, (Biblioteca Abat Oliba, 31); pp. 257-91.
- RIQUER, Martí de (ed.), (1935), Antoni Canals, *Scipió e Aníbal. De providència. De arra de ànima*. Barcelona: Barcino (ENC, 49).
- (ed.), (1969), Joanot Martorell, Martí Joan de Galba, *Tirant lo Blanc* (I-II). Barcelona: Seix Barral (Biblioteca Breve de bolsillo, 50 i 51).
- (ed.), (1974), Joanot Martorell y Martí Joan de Galba, *Tirante el Blanco (Versión castellana impresa en Valladolid en 1511 de la obra de...)* (I-V). Madrid: Espasa-Calpe (Clásicos Castellanos, 188, 189, 190, 191 i 192).
- (1990), *Aproximació al Tirant lo Blanc*. Barcelona: Quaderns Crema (Assaig, 8).
- (1992), «*Tirant lo Blanch*», *novela de historia y de ficción*. Barcelona: Sirmio (Biblioteca general, 13).
- SCHMID, Beatrice (1988), *Les «traduccions valencianes» del Blanquerna (València 1521) i de la Scala Dei (Barcelona 1523). Estudi lingüístic*. Barcelona: Curial & Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 16).
- SEVERIN, Dorothy S. (ed.), (1992), Fernando de Rojas, *La Celestina*. Madrid: Cátedra (Letras Hispánicas, 4).
- TUSON, Amparo (1995), *Anàlisi de la conversa*. Barcelona: Empúries (Biblioteca Universal Empúries, 73).
- VERNET, Juan (1978), *La cultura hispanoàrabe en Oriente y Occidente*. Barcelona: Ariel (Ariel-Historia, 14).
- WALTHER, Hans (1983), *Proverbia sententiaque latinitatis medii ac recentioris aevi. Nova series*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1982.
- WITTLIN, Curt et alii (ed.), (1986-87), *Dotzè llibre del Chrestia* (I-II). Girona: Col·legi Universitari de Girona & Diputació de Girona (Obres de Francesc Eiximenis, 3 i 4). Primer volum (II, 1): 1986. Segon volum (II, 2): 1987.